

ՀՐԱԶԵԱՑ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ ՎԻԵՆՆԱՑԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻՆ^(*)

Հրատարակող՝ ՄԱՐՑԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԻԱՆ

Որեւ անձի նամակները կապուած են նրա կենսագրաւթեան հետ:

Հրաչեայ Աճառեանը եղել է մեր ժամանակների հոյ բազմավաստակ լեզուարաններից և բանասէրներից:

ա) ՀՐԱԶԵԱՑ ԱՃԱՌԵԱՆ

1876 Մորտի 8ին ծնուել է Պոլսի Սամաթիս Նոր - Թաղում: Հայրը եղել է համեստ կոշկակար արհեստաւոր և հոգացել է զեց հոգինոց ընտանիքին: 1889ին ժամանել է հանրայայտ կեդրոնական վարժարանը (Թաղային տարրական դպրոցն աւարտելուց յետոյ): աշակերտել է գրող Եղիս Տէմիրճիպաշեանին և նոխիկին Միխիթարեան, բանասէր Մատաթիս Գարագաշեանին: 1893-94 ուսումնական տարրում ուսուցիչ է կեդրոնականի Նախակրթարանում և Գարող - գիւղի Արամեան վարժարանում: Յաջորդ ուսումնական տարրում դասուանդում է Կարիկի Սահասարեան վարժարանում և կազմում նրա հայերէն ձեռագրերի ցուցակը, որ էշանգէս Ամսօրեայն հրատարակում է 1896ին: 1895-97 Փարիզում հետեւում է ընդհանուր և համեմտատական լեզուարանութեան դասընթացքների, յատկապէս անուանի լեզուարան և հայգչտ Անթուան Մեյէյին աշակերտելով: 1897ին, արեկացէտների 11րդ գիտաժողովում, կարգում է երկու փոքրիկ զեկուցում և արժոնանում հայոգչէ Հայուրիի Հիւրչմանի ուշադրութեան: Ընդունում է Փարիզի Լեզուարանական Ընկերութեան անդամ: Լեզուարանական պարագմունքներն աւորում է, բայց համալսարանական վկայական չի ստանում: 1898 թ. մէկ կիսամետկ լուսում է Հ. Հիւրչմանի դասախոսութիւնները Ստրասբուրգի (այս ժամանակ Գերմանական քաղաք) համալսարանում: 1898-1902 ուսումնական տարիներին Փոանսներէն և Թուրքերէն է դասուանդում Ս. Էջմիածնի Գէորգեան Ձեմարանում, ինչպէս նաև Հայերէն աղաղարաններից և գանձուաններից պատրաստում է իր Տաղարանը, որ յետոյ անտիպ նույների է Հ. Ն. Ակինեանին: 1902-1904 ուսումնական տարիներին ուսուցիչ է (հաւանաբար Ֆրանսներէնի) Շուշիի Թեմական գպրոցում: 1904-1906 ուսումնական տարիներին (երեկի) Ֆրանսներէն է դասուանդում Թաւրիզի Արամեան վարժարանում: Յաջորդ տարեցրջանին՝ Նոր Բայազէտի Մխսկան կպրոցում, իսկ այնուհետեւ, 11 տարիներ, մինչև 1918, Նոր Նախիճանի Թեմական գպրոցում: 1918ին հայ կամաւորների շարքում է Կարիկի աշխատաբան համար, բայց զինագագար է հոչակում: Նա ապաստանում է Պարտիան, Բաքուի Կոիւներուն մասնակցելուց յետոյ: 1918-19 ուսումնական տարրում դասաւանդում է Թեհրանի հայոց վարժարանում, իսկ 1920-23 Թաւրիզի կենտրոնական վարժարանում:

Ամենուրեք, ապրուստի միջոց ուսուցչական աշխատանքին զուգընթաց, Աճառեանը հրատարակում է հայերէնագիտական յօդուածներ և ուսումնախօսութիւն-

(*) Սոյն թիւով կը սկսինք հրատարակել Հայ մեծանուած լեզուարան Փրօֆ. Հ. Աճառեանի նամականին, զոր ծանօթ լեզուագէտ - բանասէր և Սիրուի աշխատակից Փրօֆ. Մ. Մինասեան, Ֆրանսայն, իր գովել կը ցուած արժէքաւոր ժանօթագրութիւններով, յլած է Թերթիս իմրաքութեան: Նամակները, թիւով 27, յուսած են Վիճնայի Միխիթարեան Հայուրեան, ինչպէս էին երկու տարիներ առաջ մեր հրատարակած հայ երածշատութեան քուրմին՝ Կամիսա Վիճնասեանէն: — Մեր շնորհակալութիւնը բազմամուտ փրօքէսէօքին:

ներ վեհաբեկում, Վիեննայում, Թիֆլիսում, Մոսկովյայում, երբեմ էլ աեղում, Ամստենդամում է Օր. Արևուտեակի հետ, որը նրան օգնել է գործերի մաքրագութեամբ: 1923թ. Օգոստոսի 30ին, երկու տարուայ տասանումից յետոյ, ընդունում է Երեանի ժողովրդական (յիտոյ՝ պետական) համալսարանի դասախոսական հրաւերը և մեկնամ Երեան, ուր մինչև մահը՝ 1953, դասաւանդել է հայ լեզուարտնութիւն, հայոց լեզուի պատմութիւն, պատմա-համեմատական քերականութիւն, Ֆրանսերէն և Պարսկերէն, ինչպէս նաև պատրաստել է լեզուարտնութեր:

1925 Յունիսի 20ին մահանում է կինը: Նոյն տարին ստանում է պրոֆեսորի, 1933ին՝ բանասիրական գիտութիւնների գոկոռորի, իսկ 1936ին՝ գիտութեան վասակառոր գործիչ ամերուս: Նոյն տարին ամսուաննում է Օր. Սաքիսայի հետ, որը միշտ գուրգուրացել է նրա վրայ: Որդեգրում են մի փոքրիկ ազնկայ Քնարիկ առունուզ: 1937ին Կ'ընտրուի Գիտուուղակիայի Գիտութիւնների Ակադեմիայի թղթակից անդամ, իսկ 1943ին՝ Հայաստանի նորաստեղծ Գիտութիւնների Ակադեմիայի իմադական անդամ:

Հր. Աճառեանը ամբողջ կեանքում զգուշութեամբ խուսափել է որևէ մէկին զիրաւորելուց անձնական կամ գիտական խնդրով: Ենինի բանաւոր, լինի գրաւոր: Առաւել մէծ զգուշութեամբ խուսափել է քաղաքական վէճներից: Այսուհեանդերձ, Սովետական Միութեան մէջ անհարի պաշտամունքի դաժան տարիներին, նա ամեններ շարունակ բանաստեմ ենթարկուել է նարգաբնութեան և վերջապէս ազատ արձակուել, աւելի բախտաւոր լինելով Երեանի համալսարանի որոշ դասախոսներից, որոնք հանհիմ կերպով ունեցրեսիայի են ենթարկուելու, ինչպէս գրել է Լ. Պ. Դորիքչանեանն իր ընթացանի Պատուկան Համալսարանը՝ աշխատավայր մէջ (Երեան, 1965): Գիշատութեան մէջ նուազ վնասակար էր Նիկողայոս Մատի Էլեկուի նույն Աւսմուելք, որին, ակայանց ուրիշ զեղուտրանների հետ զոյ է գուանում Հր. Աճառեանը: Նրան նուացնում են դասախոսական աշխատանքից մինչեւ այդ ուսմունքի վերցումը Մոսկուայից: Նրա պաշտօնական կենսագրականներում այս մանրութեներից մտան յիշատակութիւն չկոյ ի նարկէ:

Այսուհեանդերձ, Հր. Աճառեանը միայն Երեանում կառավարութեան կողմից լոյն հնարաւորութիւններ ստացաւ իր մեծագոյն գործերը գրեյու և հրատարակելու, ինչպիսին են ՀՀայերեն Արմատական Բառարան, ՀՀայոց Լեզուի Գաևութիւնը, ՀՀայոց ԱՇԽԱՑՈՒՑԵՆԵՐԻ Բառարան, ՀՀայոց Գերականութիւն Հայոց Լեզուի ևն, որոնք բազմահատոր աշխատութիւններ են և մայուն որժէք ունեն:

Հր. Աճառեանն առանց հիւանդանալու քնի մէջ վախճանուեց 1953թ. Ապրիլի 18թ դիշերը, Այժմ նրա անունն է կրում Գիտութիւնների Ակադեմիայի Լեզուի ինստիտուտը: Ինչպիսի՞ օրինակելի կեանք:

Բ) Ս Ո Ց Ն Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր Ը

Մինչև 1923ին Երեանում հաստատուելը և գիտական ձրջանակ մտնելը, Հր. Աճառեանի կեանքն անցել է այնպիսի խույ տեղերում, ուր չի եղել մէկը, որի հետ կապելու վայականութեան հարցերի շաւը, չի եղել հայ կամ տար լեզուարտնանա գրուցէր լեզուարանական հարցերի շաւը, չի եղել հայ կամ տար լեզուարտնանա գրքեր վաճառող գրախանութեան մեջ: Անսահ առ տրամադրին գիտական աշխարհի հետ կան գրքեր վաճառող գրախանութեան մամակագրութեամբ, ինչպէս վկայում են նրա գեռեւ աննիր կապերը պահպանել է նամակագրութեամբ, ինչպէս վկայում են նրա գեռեւ աննիր կապերը պահպանել է նամակագրութեամբ: Գրել է նաև Միխիթարեան երկու Միքարանութիւնու տիպ և պագրուած նամակները: Գրել է նաև Միխիթարեան երկու Միքարանութիւնու տիպ և պագրուած նամակները: Գրել է նաև Միխիթարեան երկու Միքարանութիւնու տիպ և պագրուած նամակները: Գրել է նաև Միխիթարեան երկու Միքարանութիւնու տիպ և պագրուած նամակները:

Ստորև ժամանակագրական կարգով հրատարակուող 27 նամակներն ուղղուած են եղել 1898ից առ 4 նոյեմբեր 1936, Վիեննայի Միխիթարեան Միքարանութեան հետեւալ Հայրերին: —

1. Հայր Յակոբոս Տաշեանին, նամակներ 1-2:
2. Հայր Թովմաս Կէտրկեանին, նամակներ 3-6:
3. Հայր Համակեակ Համբարեանին, նամակներ 7-10:
4. Հայր Ներսէս Ակինեանին, նամակներ 11-15, 18-23, 25-27:
5. Հայր Ա. Մարտիկեանին, նամակ 16:
6. Վիճնանայի Մխիթարեան բոլոր ձայրերին, նամակ 17:
7. «Հանդէս Ամսօրեայցի տեղակալ խմբագրին, նամակ 24:

Բոլոր նամակների ինքնազբերը վիճնանայի Մխիթարեան վանքի գիւղաւում են, իւրաքանչիւր զարգապեսի յատկացւած տուփերում: Արբանայր Գեր. Գրիգոր Վ. Մանեանի սիրայօժար արտասութեան ու Դիւանապետ Հ. Օգոստինոս Աէքուլեանի անձնութեր օգոստեան և սրբամատեան համակերպի շնորհիւ հրատարակութեան նպատակով յուսապոտեէնսեցինք տակայ բոլոր նամակները, սակայն սրբուն չեն տայիս, որ սապուած բոլոր նամակները չեն պահպանուել: Այսպէս օրինակ՝ Հ. Ն. Ակինեանը իր ՀՀրաշեայ Ամսօրեան յօդուածում մէջբերել է Փորիդից 1896ի Յունաւարի 7/19ին գրուած մի նամակ, որին չնանդիպեցինք (ՀԱ, 1953, էջ 451): Նամակները հրատարակում ենք առանց որեւէ փափոխութեան կամ կրծատման, յարգելով ուղղագրութիւնը, մասն ծանօթազբութիւններով: Նամակներում բանասիրական կամ լիզուարանական խնդիրներ չեն լուծուել, այլ նրանք գործնական, կենսագրական բնույթ ունեն:

Խորին չնորհակութիւն ենք յայտնում Արբանայր Գր. Վ. Մանեանին և Հ. Օգոստինոս Աէքուլեանին, որոնք ոչ միայն թոյլատրեցին հրատարակումը, այլև յանձն առին վերանայել մեր թերի լուսապատճէններից մի քանիսը Երախտապարտ ենք Մխիթարեան վանքին, որ անկորուստ է պահում զոհողութիւնների գնով ձեռքբերուած հայկական մասունքները:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻԱԱՍԵԱՆ Ժընե ի համալսարան

1.

1. Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԱՇԵԱՆԻՆ:

Արթասրուրդ թ յուլիս [18]98

Գերապատիք Հայր,

Մեծաւ չնորհակալութեամբ լսկով այն նամականիցը զոր նոււաս անձիս համար կը առածէք, նամարձակեցայ ուզարկել Ձեր Գերապատութեան մի օրինակ իմ դուզնագեայ աշխատութենէս և ներկայ նամակով խնդրել միանդամայն Ձեզմէ բան մը՝ որուն կատարման յուսով եմ թէ Նորին Գերապատութեամբ բան զիս զնուասաս նախանձախնդիր է:

Յայտնի է Ձեզ որ ասկէ չորս տարի առաջ կարին եղած ժամանակս պատրաստուած էի Սահմանադրութեամբ ծեսագրացուցակը որ յիտոյ մաս մաս ապունցա ի Հանդիսից և որ այժմ ևս առանձին պիտի հրատարակուի ըստ Գեր. Հ. Գրիգորիս: Գրտէմքեարեանի ինձ գրած առանձին մի նամակին. — Բայց յուցակը պատրուստն ժամանակս կունենալով նայ տառաձեկերու անուանակութեան մասին այն եանօթութիւնները, զորս այժմ չնորին Ձերդ Ալկանարդիս հետյա հնդրութեան վրոյց, ունինք, մի քանի սիսակներ կը կասկածիմ որ սպրդած ըլլան նոյն ցանկին մէջ է Այս սիսուները կը կայսանան մի միայն երկաթագիր գրերու տեսակին վրայ. Ժամանակին ես միայն այնպէս գիտէի թէ երկաթագիր խաչոր երկաթագիր միայն միծութեան համար է. իսկ միջին երկաթագիր կը նշանակէ միայն կար երկաթագիր. Խոյնպէս և փոքր երկաթագիր: Առանց Բ կամ բ ձեռքրու մէջ խտրութիւն դնելու. հետեարար իմ ցանկիս մէջ ամէն անդամ որ երկարացիր անունը կայ, վեր-

սուռվութեան կարօտ է։ Պարտ է ինձ աւելցնել սակայն թէ մասցեալները բոլոր, սուռյդ և խղճամիտ կերպով պատրաստաւած է։ Ըստ որում Նորին Գերապատուութիւնը կորին պիտի այցելե, անշուշչ նաև Սանաեարեան վարժարան - և եթէ Նորին Գերապատուութիւնը որ և ից տեսակէտով կ'ուզէ հիմունի սոյն ձեռագրաց գրի տեսակին վրայ, խանարհարար կը յայտնեմ թէ ի խոնեմու, թիւն լաւագոյն է մի անգամ ևս աչքէ անցընել. ես ի կորին իւրաքանչիւր ձեռագրի սկիզբը (43 հատը միայն) փակցուցած եմ թուզթ մը որուն վրայ նշանակեալ է գրին տեսակը, թուան կանը, գրիչը են. նոյնպէս ձեռագրին արտաքին կողքին վրայ շատ խոշոր թուան նշաններով փոկցուած է Ձեռագրին թիւը. Եթէ այս թուորը չպատռաւեցան չքանդը անխոնին, անուռումնասէր պաշտօնէից և տեսչաց ձեռագով, ցարդ մայուս են Անշուշտ վարժարանը ստացած է նաև ուրիշ ձեռագիրներ, ինչպէս որ իմ գերջի սրիրս ուրիշ ձեռագրի մը, թիւ 44. և այժմ ստացուն են նաև Բուզանդ Փաւոսոսին հին ձեռագրի մը! Հիմնալիք բան, եթէ սուռյդ է. կ'իմանամ թէ այս ձեռագրին մէջ վաֆրանուր բառը գրուած է միշտ վագրաւար (գ և աչ ղ(ատ)). որ եթէ սուռյդ է, սըրութիւն պէտք է միւս վողը ձեռքը բառարանաց մէջ և գնել զայս պհլ. զուրց բառաէն. պրո. ԿՇ, ինչպէս կ'ըսէ Հիւրցման, Ալբեմ - եմէ Նորին Գեր.ը ուզէ սոյն ցուցակին վրայ բանասիրական կամ նազգական տնօսւթիւններ հիմնել, զ'աղակամ իրեն որ բարեհանձի մի անգամ աչքէ անցնել ձեռագիրները ինքնին կամ եթէ ժամանակ չունիք, զայս առաջարկել (և սորվեցնել) Սանաս. վարժարանի ներկայ հայկարանին պր. Խաչատուրեանի, որ անշուշտ յանձն պիտի տանէ, երբ Հայոց ներկայ ամէնէն աշխատաւոր բանասէրը առաջարկէ։

Ներեցէք ինձ նաև հետեւալ տեղեկութիւնը առ Նորին Գերապատուութեան կարին կան նաև հետեւալ ձեռագիրները. 1. Զեապիր Շէկ-Աւետարան կոչուած որուն ուրիսի կ'երթան. կը գտնուի հայ աղքատ մէկուն տունը: 2. 2 ձեռագրի կարնոյ մեր Շենուց գիւղի եկեղեցին, որոնցմէ մին շատ հին է, Բագրատունեաց ժամանակէն¹⁰, բայց ոչ Սանաս. թիւ 1ին չոփ հրնու. 3. Նմանապէս բուականին ձեռագրիներ են առ Պարուրեան Էֆէնսի, որ ունի նաև հնադիտական ուրիշ հաւաք քածոյներ. Առաջին երեք ձեռագրոց յանկը ես շինած էի, բայց այժմ Տրապիզոն բանարկեալ են - երեք տորիէ ի վեր - իմ միւս գիրքերուն հետ. - Պալլարեանի ձեռագրիները տեսած իսկ չեմ:

Աւելի կորեար է հին գերեզմանատունը որ կը գտնուի լիռնակի մը վրայ Խաչկավանքի գիմացը, անգ կը գտնուին աւելիք քան աւթ հարիւր - մինչև 1000 տարուած հնաթեամբ (կարծեմ) տապոնաքարեր, արոնց վրայ գեղեցիկ պատկերներ են կան. այսպէս միսյն վրայ ջութակ մը հետպի, միւսին վրայ գաշօյն մը, ճիշտ Գերմանոցց գորեջուրէ գաւաթներուն նմած գաւաթ մը են. Առոնք ուլ բախու, նուն ինչ որ կար գեռ ուրիշ արձանագրութիւն՝ ի նմին գերեզմանատուն երինակած էի ես, բայց ի Տրապիզոն բանարկեալ են: - Եթէնմ զերջապէս Խաչկավանքի փաքը իկեղեցւոյն խորանին ետեղ գուրուն անցուած կարմիր քար մը, որու համար ժողովուրդը (և քահանայն ալ) կ'աւանդէ թէ Ցունաց կայսուն նուեր է. սոյնպէս և մի քանի արձանագրութիւններ պատերուն մէջ հիւսուած քարերու վրայ և մին իտչքարի մը վրայ Խաչկավանքի քակի սանդուխին բով որ ունի 800 տարուած հուսութիւն. Այս բոլորն յայտնելով Զեր Գերապատուութեան, կարծեցի կատարած Հուլ Զեր հաճելի գործ մը, որ այնքան հետամուս էք հայ հնագրութեան և հայ ըլլալ Զեր հաճելի գործ մը, որ այնքան հետամուս էք հայ հնագրութեան և հայ բանարկութեան:

Հաճեցէք ընդունել իմ ամենախորին յարգանքներս:

Զերգ Ն. Շ. 11
ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՇԱԱՐԵԱՆ

¹Հ. Յակոբս Յանեան (18 հ - 1933), բեղմաւար և ականաւար բանակը, Վիեննայի Միաբարեան Սինդիկատութիւնից: Նենք միայն օռուցակ Հայերէն Զեռազրաց Սատենագարանին Միաբարեանց ի Վիեննաւ, 1895, 1164 մեծադիր էջ, ցարդ իր տեսակին մէջ չգերազանցուած: Աւսումն Դասական Հայերէն Լեզուի Անդիք Ժամանակաւ, 1851, 724 մեծադիր էջ և Ալկնարկ մր Հայ Հնագրաբեան վրայ, 1868, 109 էջ, որով սկիզբ գրեց Հայերէնի հնագրաբեան: Միծ և արժանի համարում է վայել և տամասկի Ներպացի տարապատի ինդուարանների և բանակերների շրջանակությունում Ֆանատիզմ Անթանալ Մեյէն Նրանից հայերէն և հայ հին դրականաթիւն է սովորել Վիեննայում 1810ի ամրագջ ձևուր:

² Ֆրանսիայի Ալյաս և Լուի (Ֆրանսիայի իշխան - Լոթարինցիա) գաւառները Գերմանացիների հողմից գրաւուել երև 1870ին (ազգատարաւել են 1918ին և 1945ին): Սորապուրդը Ալյասի մայրաքաղաքն է, վազուց աւնեցել է համալսարան: 1888ին այստեղ գաւառներում եր հրանագէտ և անօսակի հայոցէն հերթանացի լեզուարան Հայոցի Հիւրցմանը (1848-19(8)): Հր. Անանեան Նրա հետ ծանօթացել եր 1807ին Փարիզում, Արևելագէտների 11րդ դիտածովով, որ ինքն էլ հարցացել էր ինեւացի երես զեկուցում (որպէս Ա. Սեյէի աշակերտ) և արժանացեց Հայրածանի աշշապատճեանի, որը նրան հրահրել է Սորապուրդի իր գաւառին ուսիւնները լուսու: Հիւրցմանը Մեյէն հետեղած է Անդի (այսուեւու փրփանակ Հր. Անանի) խօսրդատուն և քննիչը հայերէն սուսպարանութիւնների կնճառ հարցու:

³ Կարին կամ կեզօնմ, մինչև 1915 պատմական Հայաստանի հայաշատ քաղաքներից: Կեդի և հայկական գրչութեան նշանաւար կենարան, աւնեցել է մշակութային կեանք և մի քանի գարեւարաններ:

⁴ Սամասաւեան վարձանը եղել է Կարինի հայկական գործացներից մէկը: Հիմուել է 1881ին, այս թաւականից ինչ ունենալով գրադարան - բնիքը յարան և հայերէն ձեռագրերի ժողովածու: որ դոյցել է Խորհրդատութիւններից և գնումներից:

⁵ Հ Հր. Անանեան, մասնաւու Հայերէն Զեռազրաց Սանասարեան Վարժարանին ի Կարին, 1900, 37 մեծադիր էջ, անխու լուս է տեսուել Հանդէս Ամսորեայում (այսուհետ 2Ա), 1896, թ. 1-12: Ինչպէս առաջած է Առաջարանում, Անը ցացակը կազմել է 1895ի ամռանը, աղա մեկնել է Փարիզ՝ ուսունիու:

⁶ Հ Հանիկը բոլոր նամակներում վիեննայի Միխիթարեան Միարանութեան հանդէս Ամսորեայու համասկրահան հանդէսն է, հիմուեա 1887ին որպէս ամսագիր: և որը շարունակած է որպէս տարեգիրք:

⁷ Հ Յակ. Քաշեան, Ակնարկ մը Հայ Հնագրաբեան վրայ, Վիեննա, 1898, ԽախուԱ, 1897, Թ. 2-12 և 1898, թ. 1-6: Տեղինակը էջ 43-49ում տարեգրակել է Գրիսոգիր երկաթագիր, Միշին - Մեռագրան երկաթագիր, Փաքը երկաթագիր, Անցման դիր, Բալորդիր և Խոտրդիր անսակներ հայ գրչագրաբեան մէջ:

⁸ Հ Արգանի Փաւառը, սովորաբար Փաւառ Բաւզանի (համ Բիւզանի), Արդ դարի առաջնակ հետին հայ պատմագիր, իսկ ըստ որչ բանասերների (ինչպէս նորայը և Բիւզանդացի) նրա վահանութիւն հայոց գիրը նոյն ժամանակ թարգմանուել է Ասորերէնի: որ իր նամակում տրբառապէ տեղիկաբերենական մի քանիու (ձեռագրերի վերաբերեաւ) Անը յայտնել է նաև ձեռագրացացակի առաջարանում, որ սառագրել է 1898ի Դեկտեմբերի 6 օր:

⁹ Վաղարայր միայն բուզանդն անի այս բառը (հ. դոյր., գլ. ծե հ. ի): Վաղր բառը բացատրուած է որպէս տապար, փաքը կացին կամ սորի մի տեսակու:

¹⁰ Բագրատունաց ձամանակ, ձեռագրացացակի առաջարանում՝ Ամբատ թ.ի ժամանակ գրը ուսած էր Հայ Բագրատունիներու թագարարութիւնը կամ պետութիւնը գոյատուել է 885ից 1048:

¹¹ Ձեռագրացացական Սանասարեան վարժարանի թ. 1 Զեռագիրը Աւետարան է, գրը ուսած 980ին:

¹² Ե. Ե. Նշանակուն է նույաս ծառայ, որ այն ժամանակներում քաղաքագարական արտայայտութիւնն է եղելու կայ նաև արի նամակներում:

(Ծարունակելի՛ 1)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ